

Особливості впливу засобів масової комунікації на правосвідомість сучасної людини

Олексій Дмитрович Базаєв*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

*e-mail: o.d.bazayev@nlu.edu.ua

Анотація

Стаття присвячена комплексному аналізу особливостей впливу засобів масової комунікації на правосвідомість сучасної людини. Актуальність дослідження зумовлена прискоренням та масштабуванням впливу засобів масової комунікації на формування суспільної та індивідуальної правосвідомості в умовах інформаційного суспільства. Засоби масової комунікації дедалі частіше виступають провідними агентами соціалізації особистості та її залученості до правового дискурсу. Саме щоденний зв'язок людини із засобами масової комунікації створює потребу в системному вивченні теорій і механізмів їхнього функціонування. Метою дослідження є комплексний філософсько-правовий аналіз особливостей впливу засобів масової комунікації на правосвідомість сучасної людини та визначення ключових закономірностей і наслідків цього процесу. Для досягнення цієї мети застосовано комплекс методів наукового пізнання: міждисциплінарний, системний, порівняльний та структурно-функціональний. У результаті дослідження констатовано розмежування понять «засоби масової інформації» та «засоби масової комунікації» у сучасному науковому дискурсі, що відображає перехід до діалогічної та інтерактивної комунікації в інформаційному суспільстві. Розглянуто ключові теорії та концепції, що розкривають механізми впливу засобів масової комунікації на правосвідомість сучасної людини. Визнано амбівалентний характер впливу засобів масової комунікації, що може як сприяти формуванню правової культури та критичного мислення, так і бути інструментом маніпуляцій, дегуманізації, підґрунтям для формування девіантної поведінки та інших проявів деформованої правосвідомості. Визначено вектори впливу засобів масової комунікації на процес формування правосвідомості особистості. У висновках зазначено, що вплив засобів масової комунікації має багатовекторний характер і відбувається на різних рівнях – психологічному, когнітивному, емоційно-ціннісному, соціально-політичному та культурному. Масмедіа дедалі більше визначають контури правової культури суспільства, а отже, формування дієвих стратегій протидії маніпулятивним практикам і розвиток етико-правової та інформаційної культури населення мають стати ключовою умовою збереження конструктивного впливу медіа та зміцнення правової свідомості сучасної людини.

Ключові слова: правосвідомість; комунікація; засоби масової інформації; засоби масової комунікації; вектори впливу; механізми впливу; інформаційне суспільство.

Mass Communication Tools Influence on Legal Consciousness in Modern Individuals: Key Features

Oleksii D. Bazayev*

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

*e-mail: o.d.bazayev@nlu.edu.ua

Abstract

The article is devoted to a comprehensive analysis of the features of the influence of mass media on the legal consciousness of modern man. The relevance of the study is due to the acceleration and scaling of the influence of mass media on the formation of public and individual legal consciousness in the conditions of the information society. Mass communication tools are increasingly acting as leading agents of the socialization of the individual and his involvement in the legal discourse. It is the daily connection of a person with mass media that creates the need for a systematic study of theories and mechanisms of their functioning. The purpose of the study is a comprehensive philosophical and legal analysis of the features of the influence of mass media on the legal consciousness of modern man and the determination of key patterns and consequences of this process. To achieve this goal, a set of methods of scientific knowledge was applied: interdisciplinary, systemic, comparative and structural-functional. As a result of the study, the distinction between the concepts of "mass media" and "mass communication tools" in modern scientific discourse was established, which reflects the transition to dialogical and interactive communication in the information society. Key theories and concepts that reveal the mechanisms of influence of mass media on the legal consciousness of modern man were considered. The ambivalent nature of the influence of mass media was recognized, which can both contribute to the formation of legal culture and critical thinking, and be a tool for manipulation, dehumanization, the basis for the formation of deviant behavior and other manifestations of a deformed legal consciousness. The vectors of the influence of mass media on the process of forming a person's legal consciousness were determined. The conclusions indicate that the influence of mass media is multi-vector in nature and occurs at different levels - psychological, cognitive, emotional-value, socio-political and cultural. Mass media increasingly determine the contours of the legal culture of society, and therefore, the formation of effective strategies to combat manipulative practices and the development of the ethical, legal and information culture of the population should become a key condition for maintaining the constructive influence of the media and strengthening the legal consciousness of modern people.

Keywords: legal consciousness; communication; mass media; mass communication tools; vectors of influence; mechanisms of influence; information society.

Вступ

Проблема впливу засобів масової комунікації (далі – ЗМК) на правосвідомість окремого індивіда та суспільства в цілому традиційно перебуває у колі розгляду іноземних та вітчизняних науковців, серед яких соціологи, політологи, філологи, психологи, економісти, історики, філософи та правники. Такий міждисциплінарний підхід свідчить про розуміння інтеграційної природи правосвідомості як філософсько-правового феномену та спонукає до розгляду багатовекторного впливу ЗМК на формування засад правової свідомості сучасної людини від сфери емоцій, фізіологічних та психологічних реакцій до формування морально-етичних, релігійних, культурних, правових та політичних уявлень, які індивідууми реалізують у власній правовій поведінці. Актуальність дослідження особливостей впливу ЗМК на правосвідомість сучасної людини зумовлена низкою чинників, що характеризують сучасне інформаційне суспільство. По-перше, це тотальна диджиталізація та глобалізація суспільного життя – ЗМК стали невід’ємною частиною повсякденного життя, формуючи інформаційний простір та визначаючи способи сприйняття реальності, їхній вплив охоплює всі сфери суспільного життя, включно з формуванням правових уявлень та реалізацією правових дій людини. По-друге, у зв’язку з динамічною природою правосвідомості, яка постійно трансформується під впливом зовнішніх факторів, зокрема інформаційних потоків, розуміння механізмів здійснення впливу ЗМК на формування правосвідомості є критично важливим для стабільності правової системи. По-третє, в умовах гібридних воєн та інформаційних протистоянь ЗМК часто використовуються як інструменти маніпуляції громадською думкою, що може призводити до деформації правосвідомості та підриву правопорядку. По-четверте, розвиток медіакомунікацій створює нові форми правосвідомості, що вимагають переосмислення традиційних правових парадигм, тому дослідження особливостей трансформації правосвідомості в умовах віртуального середовища, яке також виконує функції ЗМК, є нагальною потребою. По-п’яте, вплив ЗМК на молоде покоління, яке є активним споживачем медіаконтенту, спонукає до розробки ефективних стратегій правового виховання для запобігання девіантній поведінці саме через діяльність ЗМК. Отже, дослідження впливу медіакомунікацій на правосвідомість має не лише теоретичне, а й практичне значення для розроблення ефективних стратегій у сфері правової політики, освіти та соціального розвитку.

Метою статті є комплексний філософсько-правовий аналіз особливостей впливу засобів масової комунікації на правосвідомість сучасної людини, а також виявлення ключових закономірностей та наслідків цього впливу для формування індивідуальної та суспільної правової культури. Для досягнення

цієї мети поставлені такі завдання: розмежувати поняття «засоби масової інформації» та «засоби масової комунікації» у контексті їхнього впливу на правосвідомість; проаналізувати провідні філософсько-правові та соціологічні теорії, що пояснюють особливості впливу ЗМК на свідомість індивідуума та його правосвідомість зокрема; дослідити амбівалентний характер згаданого вище впливу, проаналізувати діяльність масмедіа у контексті формування правосвідомості сучасної людини; сформулювати стратегію щодо нівелювання негативного впливу ЗМК на правосвідомість.

Огляд літератури

Провідні теорії, форми та методи здійснення впливу ЗМК на свідомість та правосвідомість людини наведені у численних наукових працях іноземних науковців ХХ–ХХІ ст. Теоретико-комунікативні концепції, що окреслюють особливості механізмів впливу медіа, наведені у фундаментальних працях М. Маклюєна [1; 2], Г. Інніса [3; 4], а також у теорії встановлення «порядку денного», запропонованій М. Маккомбсом і Д. Шоу [5]. Класичні концепції впливу медіа також висвітлено у роботі Е. Ноель-Нойманн [6], де проаналізовано силу і межі впливу ЗМІ на громадську думку, зокрема через ефект «спіралі мовчання».

У свою чергу, сучасні українські науковці концентруються на дослідженнях окремих сфер впливу. Зокрема, філософсько-правовий та міждисциплінарний вимір дослідження правосвідомості описаний у наукових працях Ю. Калиновського, а саме: в дисертаційному дослідженні «Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія» [7] та у спільному дослідженні зі С. Жданенко щодо комунікативно-символічної природи правосвідомості [8]. Також міждисциплінарний підхід використовується в дослідженнях О. Ваганової [9] та О. Дзьобаня [10], де масова комунікація розглядається як культурний феномен постмодерного суспільства, в якому діяльність ЗМК відбивається на формуванні світоглядних орієнтирів особистості загалом та її правосвідомості.

Розгляд психологічного та соціально-педагогічного аспекту втручання комунікаційних потоків у сферу правосвідомості знайшов відображення у дослідженнях О. Напиральської [11] щодо впливу медіаресурсів на злочинну поведінку молоді через формування патернів деформованої правосвідомості, а також у роботі А. Коваль [12], де авторка зосереджує увагу на когнітивному та поведінковому векторах впливу інформаційних полів на свідомість та правосвідомість сучасної людини. До цієї ж групи також можна віднести наукову розвідку Н. Мусійчука та А. Слободянюка [13], в якій ЗМК розглядаються не лише як технічний спосіб поширення інформації, а ще й як важіль суспільного впливу.

Матеріали та методи

Методологічні засади дослідження впливу ЗМК на правосвідомість включають загальнонаукові підходи, як-от: системний, що дає змогу розглянути правосвідомість як динамічний філософсько-правовий феномен, що формується та трансформується в процесі соціалізації особистості, інтегруючи індивідуальні ціннісні орієнтації та нормативні настанови суспільства. ЗМК при цьому розуміються як складна система, що взаємодіє з іншими соціальними інститутами та впливає на підсистеми правосвідомості. Також був використаний діалектичний метод, що дозволив досліджувати амбівалентний, суперечливий характер впливу медіакомунікацій – як позитивного (правове просвітництво, формування правової поведінки), так і негативного (маніпуляції, деформації правосвідомості). Серед підходів, які були використані під час дослідження, варто зазначити історичний підхід. Такий підхід було застосовано для опису впливу ЗМК на правосвідомість у хронологічній перспективі, включаючи аналіз латентного впливу минулих інформаційних режимів (наприклад, радянської пропаганди) на правосвідомість сучасної людини. Застосування зазначених методологічних засад дає підстави не лише констатувати вплив масмедіа на правосвідомість, а й розкрити його глибинні механізми та можливі вектори впливу. Матеріалом дослідження цієї статті є наукові розвідки зарубіжних та вітчизняних науковців філософсько-правового, соціологічного, психологічного, дидактичного спрямування, присвячені розгляду впливу ЗМК на свідомість та правосвідомість сучасної людини.

Результати та обговорення

Аналіз теорій та механізмів здійснення впливу ЗМК на правосвідомість

У першому десятиріччі XXI ст. у вітчизняному науковому дискурсі відбувається заміна поняття «засоби масової інформації» (ЗМІ) на «засоби масової комунікації» (ЗМК), отже виникає потреба визначитися зі змістом цих понять. Так, М. Пахнін, дослідивши зміст та функції понять ЗМІ та ЗМК, доходить висновку про нетотожність цих понять: ЗМК автор визначає як систему, а ЗМІ – як підсистему ЗМК, інструменти якої (теле-, радіо- та текстові комунікації, преса) виступають елементами зазначеної підсистеми [14]. Н. Мусійчук та А. Слободянюк у функціонуванні ЗМІ вбачають, насамперед, інформаційну функцію джерел та первинних інститутів продукування інформації (наприклад, видання, телевізійні канали), ЗМК автори розглядають як механізми та платформи, що опосередковують поширення цієї інформації в суспільстві. ЗМІ здійснюють односторонню трансляцію без імпліцитної орієнтації на зворотний зв'язок з аудиторією, натомість, ЗМК

характеризуються як діалогічні системи, що передбачають двосторонню взаємодію. Це не просто передача повідомлення, радше, процес інтеракції між комунікатором (суб'єктом, що ініціює повідомлення) та реципієнтом (суб'єктом, що сприймає повідомлення), а також, що особливо важливо, між реципієнтами всередині комунікаційного простору [13]. Такий підхід, на наш погляд, допомагає глибше аналізувати динаміку формування громадської думки, вплив інформації на правосвідомість та потенційні механізми участі громадян у правотворчості, тому вважаємо доречним вживання терміна *«засоби масової комунікації»* для характеристики медіапростору інформаційного суспільства через його поліфонічність, мережевість та можливість міжсуб'єктного впливу.

Так, Ю. Калиновський та С. Жданенко звертають увагу на витіснення поняття «спілкування» поняттям «комунікація» як смислового та ідейно-змістового аспекту соціальної взаємодії у сучасній мовно-філософській парадигмі та на зміну ролі права у суспільстві: від формального набору певних норм поведінки до сегмента суспільного життя, що стає можливим через комунікативну природу правосвідомості як частини свідомості індивідуума та суспільства [8]. Виходячи з положень наукової розвідки Ю. Калиновського про перспективність комунікативно-дискурсивної парадигми правосвідомості, які є важливими для аналізу суспільної правосвідомості та розуміння механізмів формування її складових у процесі інтерсуб'єктивістської взаємодії, вважаємо цілком доречним дослідити певні доведені особливості функціонування та визначити вектори впливу комунікативних потоків на правосвідомість сучасної людини [7, с. 6].

Одні з найперших ґрунтовних досліджень механізмів впливу ЗМК на свідомість належать Г. Іннісу, у програмних працях якого викладено теорії впливу інформаційних потоків на різні сфери суспільства, зазначено про діалектичний зв'язок між суспільством і медіатехнологіями. Інніс стверджує, що засоби комунікації відіграють ключову роль не лише у формуванні суспільної свідомості населення на певному історичному етапі, а й у способах впливу інформаційних потоків, до яких дослідник включає і літературу, на долю держави у майбутньому через монополізацію сфери освіти та знань [4, с. 55–139]. Відповідно, можна констатувати вплив ЗМК на правосвідомість, як на складову свідомості сучасної людини у суспільно-історичному векторі: правосвідомість частини українців, сформована під впливом радянської пропаганди, здійснює латентний вплив на правосвідомість сучасного українського суспільства через стереотипні правові уявлення та поведінкові моделі, які транслуються окремими представниками старшого покоління у родинному колі.

Дієвим механізмом впливу ЗМК на суспільну свідомість у цілому та правосвідомість зокрема вважаємо реалізацію теорії «порядку денного», сформульованої М. Маккомбсом та Д. Шоу. Застосування цього механізму полягає в тому, що масмедіа зосереджуються на висвітленні обмеженого кола тем, які повторюються в різних інформаційних потоках [5]. Вектор такого впливу на споживачів контенту можна схарактеризувати як емоційно-ціннісний, що створює можливості для маніпулятивних дій із боку впливових медіаресурсів на трансформацію засад правової свідомості населення. У сучасному інформаційному суспільстві ефект від застосування цього механізму тільки зростає з поширенням мережі комунікацій. Як приклад застосування теорії «порядку денного» для впливу на правосвідомість українського суспільства можна навести систему централізованого втручання державної влади у діяльність ЗМК на рівні контролю змісту контенту, відому як «темники», що діяла у 2001–2004 рр. в Україні [15].

Емоційно-ціннісний вектор впливу ЗМК на суспільну свідомість через комерційну рекламу також досліджує М. Маклюен та робить висновки, що медіа функціонує як постійний чинник впливу, водночас являючи собою конструйовану реальність, що формується з усіх аспектів суспільного життя, зокрема правового [2]. Поділяємо думку автора у тому, що завдяки фрагментарним механізмам репрезентації у рекламному ролик, створена реальність постає у вигляді образу або зрізу соціальної структури суспільства, що містить і традиційні для нього уявлення про правову культуру. Вектор впливу ЗМК тут полягає у сфері формування певної поведінкової моделі, це може стосуватися як споживацької поведінки особистості, так і правової.

Особливості теорії впливу масмедіа на громадянську свідомість, яка є невід'ємною складовою правосвідомості, описує Е. Ноель-Нойманн. Ключові засади її теорії, відомої під назвою «спіраль мовчання», полягають у тому, що індивіди, особливо в контексті суспільного дискурсу та правових дебатів, виявляють схильність коригувати свою поведінку відповідно до рівня підтримки їхніх поглядів більшістю. Перед публічним формулюванням позиції щодо суспільно значущих питань суб'єкти правовідносин несвідомо оцінюють її відповідність панівним суспільним настроям та патернам правової культури. Якщо їхня точка зору відповідає переважаючій правовій чи соціальній доктрині, це стимулює активне й відкрито артикульоване обстоювання власних переконань. У випадку, коли правова або соціальна позиція індивіда є маргіналізованою та підтримується лише незначною частиною суспільства, суб'єкт, побоюючись можливих репутаційних чи юридичних ризиків, утримується від публічного висловлення такої позиції. ЗМК виступають каталізаторами процесу, прискорюючи формування так званої

«спіралі мовчання», коли менш популярні думки поступово витісняються з публічного простору [6]. На наш погляд, вектор впливу цього механізму ЗМК на правосвідомість полягає у формуванні правових переконань та громадянської позиції індивідуума через тиск на його роль у публічному діалозі, відповідно до комунікативно-дискурсивної природи правосвідомості, проаналізованої Ю. Калиновським [7]. Послабити ефект впливу технології «спіралі мовчання» у суспільно-правовому дискурсі дозволяє можливість анонімності у соціальних мережах.

Безперечно, важливим для розгляду також є вплив ЗМК на правосвідомість через механізм поступової зміни характеру суспільного сприйняття певних ідей або явищ, описаний Дж. Овертоном, відомий під назвою «вікон Овертона», коли вектор впливу масмедіа виявляється у трансформації правових норм і цінностей, яка може відбуватися не лише на рівні окремих індивідів, а й у межах правових систем [16]. Водночас, звертаємо увагу, що трансформація суспільних уявлень може бути як прогресивною, так і маніпулятивною, залежно від мети її застосування та змісту контенту. Отже, відзначаємо виникнення наукового дискурсу щодо амбівалентного характеру впливу ЗМК на свідомість та правосвідомість людини.

Про небезпеку маніпулятивних дій із боку влади, пов'язаних із застосуванням концепції «вікон Овертона» в українському медіапросторі, застерігає О. Карпенко, погоджуємося з аргументацією автора щодо ризиків трансформації суспільних цінностей у державі та висновкам про те, що використання цієї моделі у ЗМК сприяє змінам у правовій та етичній парадигмі, які опосередковано впливають на правосвідомість громадян та загальну соціальну стабільність [17].

Багатовекторність впливу ЗМК на правосвідомість сучасної людини: амбівалентність та ризики

Визначаючи інформатизацію та глобалізацію як одну з впливових ознак сучасного суспільства, Ю. Калиновський та Е. Кальницький, цілком справедливо звертають увагу на процес суттєвої трансформації уявлень суб'єктів суспільних відносин щодо змісту, обсягу та способів реалізації власних прав і свобод. Такі зміни зумовлюють переосмислення традиційних правових парадигм та потребують розроблення нових підходів до розуміння механізмів впливу інтернет-комунікацій на правосвідомість громадян. Цікавою є теза авторів про формування ознак унікальної правосвідомості «людини віртуальної», що характеризується несистемністю, антиієрархічністю та полі-нормативністю, така еволюція правосвідомості зумовлена тим, що у віртуальному середовищі індивід часто відчуває себе необмеженим традиційними моральними чи правовими заборонами [18, с. 97].

Ідею про врахування чинника антиєрархічності та несистемності у розробленні стратегій здійснення впливу ЗМК на правосвідомість людини в інформаційному суспільстві розглядає О. Ваганова у своєму дисертаційному дослідженні. Авторка наголошує на ефективності застосування, так званої, «м'якої сили» та «публічної дипломатії», тобто чинників «горизонтальних» суспільних зв'язків (на відміну від прямої пропаганди з боку провладної вертикалі) як ресурсів суспільного та політичного впливу на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Отже, на думку авторки, такі дії ЗМК стають чинником глобалізації, що призводить до підвищення рівня правової культури держави [9]. Погоджуємося з положенням розвідки про те, що у правосвідомості сучасної людини інформація набуває статусу глобального чинника, вектором впливу якої є військова сфера, економічні системи, культурні парадигми та динаміка міжнародних відносин, свідоме функціонування людини у цих сферах безпосередньо зумовлене її правовими переконаннями та правовою культурою. Як один із проявів встановлення контролю над свідомістю громадян у тоталітарних державах авторка називає обмеження доступу громадян до альтернативної інформації, заслуговує на увагу теза наукової розвідки, що навіть у демократичних державах теж відбувається «гомогенізація новин», що призводить до формування так званих «віртуальних культурних діаспор», об'єднуювальним чинником яких є близькі поняття про закон, право та справедливість, сформовані під впливом ЗМК [9, с. 88].

Так, О. Напиральська також концентрує увагу на проблемі масштабування масово-комунікативного впливу на психіку та свідомість молоді в інформаційному суспільстві й робить висновок про те, що вплив ЗМК на внутрішній світ, спосіб життя та поведінку молоді має амбівалентний, діалектично суперечливий характер [11]. З одного боку, медіа функціонують як транслятори етичних норм, епістемічних знань, моральних цінностей та етнокультурних традицій, вони є конститутивним джерелом правового інформування та чинником, що стимулює просоціальну поведінку, здоровий спосіб життя та правосвідомість, сформовану на повазі до норм права. З іншого боку, авторкою справедливо виявлено, що ЗМК також можуть продукувати девіантні патерни поведінки, сприяти дизрегуляції психоемоційного стану, підвищенню рівня вербальної та фізичної агресії, а також імплантувати деструктивні стереотипи поведінки, серед активних чинників впливу зазначено також комп'ютерні ігри [11]. Такий вплив медіаконтенту, на нашу думку, сприяє доведенню особливо вразливих індивідів до стану афекту, коли особистість втрачає контроль над своєю правовою поведінкою, в її свідомості деформуються або повністю руйнуються сталі правові настанови. Поділяємо думку авторки з того, що інформаційне повідомлення у ЗМК є каталізато-

ром зовнішнього вияву девіантності. Це пояснюється тим, що вплив ЗМК виявляється, передусім, на стадіях мотивації та прийняття рішення, де формуються мотив, мета та визначення засобів її досягнення, що можуть бути схарактеризовані як злочинні. Вважаємо такий ефект від інформаційних повідомлень безпосереднім впливом на правові уявлення та правову поведінку споживачів медіаконтенту і погоджуємося, що важливим чинником впливу ЗМК на правосвідомість є не лише зміст контенту, а й кумулятивний ефект від частотності транслявання інформації, також можна додати і значення особистості автора повідомлення та соціально-правової конотації інформації залежно від рівня правової культури реципієнта.

Про компенсаторну функцію ЗМК у інформаційному суспільстві цілком слушно зазначає О. Дзьобань. На думку науковця, особливо яскраво вона виявляється там, де інші культурні засоби та блага менш розвинені або поширені [10, с. 99]. У сучасному світі ЗМК успішно компенсують освітні, медичні, правові та інші суспільні потреби населення. Важливою до розгляду можна зазначити тезу наукової розвідки про те, що за умов слабкої соціокультурної інфраструктури або низького рівня духовних потреб ЗМК можуть ефективно замінити інші форми культурного споживання та слугувати вектором впливу на людську свідомість у сфері передачі соціокультурного досвіду, невід'ємною частиною якого, на наш погляд, є правова культура та правосвідомість.

Увагу до проблеми впливу контенту ЗМК, насамперед кіно та телебачення, на формування правосвідомості неповнолітніх у своїй розвідці привертає С. Кушнар'єв. Думка автора особливо актуальна в контексті зростання випадків скоєння злочинів підлітками через вербування у телеграм-каналах. Автор наводить висновки фахівців Американської академії педіатрії (American Academy of Pediatrics), які свідчать, що регулярний перегляд телепередач зі сценами насильства може мати негативні наслідки, що впливають на формування деформованої правосвідомості у молодого покоління: нормалізація насильства (діти, які часто бачать насильство на екрані, починають сприймати його як прийнятний спосіб розв'язання проблем); розвиток агресивності (діти, які надають перевагу перегляду програм з насильством, мають значно вищий ризик бути агресивними та, можливо, навіть скоїти злочин), схожий вплив спричиняють і відеоігри зі сценами насилля [19]. Зі свого боку зауважуємо, що неконтрольований час, який проводить дитина у соціальних мережах, віртуальному ігровому середовищі або за переглядом телепрограм, може свідчити про недостатню увагу до виховання з боку батьків та проблеми з соціалізацією підлітка, ці фактори можуть також сприяти формуванню деформацій правосвідомості.

Невід'ємною ознакою людини інформаційного суспільства вважаємо агентність, що розуміється як здатність індивіда активно впливати на своє життя та на світоглядні орієнтири суспільства, брати відповідальність за власну правову поведінку та політико-правову ситуацію в державі. Функція агентності, на наш погляд, є прямою проекцією правосвідомості особистості, у цьому річизі важливими вбачаємо положення дослідження А. Коваль, яка стверджує, що сучасні ЗМК виконують функції агентів впливу через активне формування стійких переконань аудиторії щодо просуваної ідеї шляхом інтенсивної та односторонньої інформаційної атаки, яка передбачає занурення в проблему та виключення небажаних фактів [12]. Авторка слушно зазначає, що підґрунтям функціонування впливів комунікаційних потоків на свідомість індивіда є емоційна сфера особистості, хоча формування установ охоплює раціональний або когнітивний компонент, аргументоване обґрунтування позиції, значна частина їхньої психологічної динаміки детермінована емоційним складником. Положення розвідки про різновекторні та амбівалентні наслідки такого впливу на правосвідомість людини: насамперед, поведінкові (прояви насильства, голосування за певний набір політико-правових настанов); по друге, когнітивні (набуття правових знань, наслідування традиційних настанов, формування правового мислення) та фізіологічні (введення споживача медіаконтенту у стан афекту) підтверджують низку висновків про діалектично-суперечливі наслідки втручання ЗМК у формування правосвідомості особистості, викладені у статті.

Питанню особливостей впливу ЗМК на соціалізацію особистості присвячена розвідка О. Лаже, у якій автор справедливо стверджує, що процес соціалізації індивіда, формування його громадянських відносин, які є проявом правової поведінки, масштабується на правосвідомість суспільства в цілому. Цікавим є спостереження автора, що найбільший резонанс та вплив на свідомість реципієнта медіаконтенту має саме «провокативний», спрямований на злам соціальних стереотипів образ реальності, що призводить до підсвідомої популяризації маргіналізованих образів та створенню «універсальних шаблонів» соціальної поведінки, відмінних від традиційних для певного суспільства [20]. Хоча автор зосередився на описі негативних впливів ЗМК на соціалізацію особистості, він зазначає про неоднозначність цього впливу, та, як позитивні фактори, вказує більш раннє залучення молоді до соціальної діяльності у соцмережах, формуванню «людини-діяча», яка бажає та вміє висловити свою думку, зокрема й через відчуття безпеки, спричинене анонімністю, та зміни ролі від об'єкта впливу до суб'єкта впливу у медіа-просторі, в цьому автор наближається до висновків О. Напиральської та А. Коваль про амбівалентність впливу ЗМК на правосвідомість особистості та агентність.

Маніпулятивний вплив ЗМК на свідомість та правосвідомість населення з боку влади через створення та функціонування так званого «символічного капіталу влади», як можливості ЗМК щодо актуалізації подій та проблемних ситуацій, спрямованих на легітимацію провладної вертикалі, досліджує Л. Байрачна [21, с. 28]. Зазначимо, що описаний авторкою механізм дії масмедіа можна назвати різновидом теорії «порядку денного» М. Маккомбса та Д. Шоу. Дослідниця розрізняє дві основні моделі взаємодії ЗМК та владних структур, що розрізняються за ступенем контролю та впливу: тоталітарна (контрольована) модель та плюралістична (відносно незалежна) модель. При цьому вплив ЗМК на свідомість і поведінку аудиторії є значним, але не абсолютним, оскільки існує простір для критичного осмислення інформації та формування невикривленої правосвідомості [21]. Підтримуємо аргументацію автора у визначенні амбівалентності впливу ЗМК на правосвідомість суспільства, який полягає в тому, що, з одного боку, ЗМК відіграють важливу роль у формуванні правової свідомості населення, створюючи умови для її реалізації у правових та політичних діях, з іншого боку, ЗМК, шукаючи своє місце у політичному житті суспільства, стають маніпулятивним апаратом певних політичних сил. Провідними засобами нівелювання негативного втручання масмедіа у формування правосвідомості вважаємо правове виховання, стійку моральну позицію та розвинуте критичне мислення індивіда у процесі формування особистої та суспільної правової культури.

О. Турута та О. Устименко визнають значний вплив ЗМК на процес формування правосвідомості та правової культури українських громадян, але зазначають, що цей вплив може бути як позитивним, коли масмедіа стають джерелом правових знань, так і негативним, коли вони виступають інструментом маніпуляції суспільною свідомістю, що призводить до деформації правосвідомості індивідів [22], це відповідає нашим поглядам у визначенні амбівалентності впливу ЗМК на правову свідомість особистості. Спірною вважаємо тезу про необхідність контролю органів державної влади за змістом інформаційних потоків як запобіжника негативного впливу комунікативних потоків на правосвідомість громадян. На нашу думку, втручання влади у діяльність медіа теж має підґрунтя для маніпуляцій суспільною свідомістю та є невід'ємною ознакою тоталітаризму й автократії, тому як спосіб нівелювання маніпулятивного впливу ЗМК на правосвідомість та правову культуру громадян радимо розглядати розвиток критичного мислення індивіда, підвищення рівня правової культури населення, прозорість законодавчої діяльності влади, повагу до закону з боку публічних персон і високопосадовців, формування гуманістичних моральних цінностей як основи уявлень особистості про право та справедливість.

Приклад злочинного втручання влади у медіаконтент наводять О. Мальований та Б. Абушова Сахават кизи, розглядаючи вплив ЗМК на правосвідомість слухачів радіостанції «Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів» у Руанді під час політичної кризи 1994 р. Серед механізмів маніпулятивного впливу на свідомість слухачів автори називають такі пропагандистські прийоми: використання мови ненависті, демонізація окремих представників народу та етнічної групи в цілому, поширення дезінформації з метою створення атмосфери страху та параної, пряме підбурення до геноциду із закликами до вбивства у прямій та метафоричній формі, героїзація злочинців, до того ж, станція вдавалася до координації нападів [23]. Як бачимо, зазначені методи, що мають прямий вплив на формування деформованої правосвідомості суспільства, фактично легалізуючи вбивства, використовують через ЗМК антидемократичні режими з метою мобілізації населення проти обраної «ворожою» нації, опозиційної партії, певної особисті тощо.

Висновки

Отже, виходячи з провідних положень опрацьованих наукових розвідок, можна зробити висновок про прискорення та масштабування процесів впливу ЗМК на суспільну свідомість. Інформаційне суспільство виводить масмедіа на позицію провідного агента соціалізації особистості, включення її до правового дискурсу, вважаємо, що цей процес потребує системних досліджень теорій та механізмів здійснення впливу комунікаційних потоків на формування правової свідомості.

Ключовими особливостями впливу ЗМК на правосвідомість людини є багатовекторність та амбівалентність. Для характеристики багатовекторності впливу потрібно враховувати, що ЗМК функціонують у складному інформаційному полі, де поєднуються правопросвітницькі, аналітичні, комерційні, розважальні та ідеологічні компоненти, відповідно, вплив на формування правосвідомості відбувається у психологічній, фізіологічній, емоційно-мотиваційній, когнітивній, історико-культурологічній, суспільно-політичній, родинно-ментальній парадигмі. Констатуємо, що вплив масмедіа на формування правової свідомості сучасної людини має також і діалектично суперечливий амбівалентний характер.

У процесі дослідження нами було визначено, що, з одного боку, медіа є джерелом правового інформування та стимулом просоціальної поведінки; з іншого боку, їхнє втручання може продукувати девіантні патерни, посилювати агресію та імплантувати деструктивні стереотипи у правосвідомість особистості, особливо через кумулятивний ефект провокативних повідомлень. Позитивний вплив медіакомунікацій на правосвідомість індивідів убачаємо

в реалізації права на інформацію та знання, активному залученні особистості у суспільно-правовий дискурс. Основними запобіжниками поширення антиправової інформації у медіапросторі може стати, насамперед, самоконтроль суб'єкта комунікації, що ґрунтується на його морально-правових переконаннях та додатково коригується в інтерсуб'єктній взаємодії учасників віртуальної спільноти, систематичне підвищення рівня етико-правової й інформаційної культури суспільства.

З огляду на системне масштабування впливу ЗМК на правосвідомість потрібні соціологічні, філософсько-правові та психологічні дослідження механізмів та наслідків цього втручання з метою підвищення позитивного ефекту у формуванні правосвідомості сучасної людини й нівелювання маніпулятивних деструктивних атак.

Список використаних джерел

- [1] McLuhan H. M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. (1st ed.). McGraw Hill, 1964. 318 p.
- [2] McLuhan M., Powers B. R. *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. New York : Oxford University Press, 1989. 395 p.
- [3] Інніс Г. А. Упередженість комунікації. 1951. Вступ. Маршалл Маклюен. Торонто : Вид-во Уні-ту Торонто, 1964. 234 с.
- [4] Інніс Г. А. Імперія та зв'язки. Лондон : Вид-во Оксфорд. ун-ту, Амен-Хаус, 1950. 219 с. URL: <https://gutenberg.ca/ebooks/innis-empire/innis-empire-00-h.html> (дата звернення: 22.05.2025).
- [5] McCombs M. E., Shaw D. L. The agenda setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*. 1972. Vol. 36. P. 176–187. URL: <https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/POQ-1972-McCOMBS-176-87.pdf> (last accessed: 22.05.2025).
- [6] Noelle-Neumann E. The Effect of Media on Media Effects Research. *Journal of Communication*. 1983. Vol. 33. No. 3. P. 157–165.
- [7] Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Харків, 2010. 37 с.
- [8] Калиновський Ю. Ю., Жданенко С. Б. Комунікативно-символічна природа суспільної правосвідомості. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2009. № 1. С. 66–72. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2611/1/Kalynovskyi_Zhdanenko_66.pdf (дата звернення: 20.03.2025).
- [9] Ваганова О. В. Роль засобів масової комунікації у процесі глобалізації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2002. С. 11. URL: <https://uacademic.info/download/file/0403U001906/Dissertation.doc> (дата звернення: 21.05.2025).
- [10] Дзьобань О. П. Засоби масової комунікації у культурі суспільства постмодерну. *Інформація і право*. 2011. № 3(3). С. 93–101. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.3\(3\).271662](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2011.3(3).271662).
- [11] Напиральська О. І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 20 с.

- [12] Коваль А. III. Психологічні аспекти впливу засобів масової комунікації на свідомість громадян: безпека та збиток. *Наука і освіта*. 2015. № 11–12. С. 56–60. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/6191> (дата звернення: 19.06.2025).
- [13] Мусійчук Н. І., Слободянюк А. В. Засоби масової комунікації як спосіб поширення інформації : *Матеріали LII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ* (м. Вінниця, 21–23 черв. 2023 р.). С. 1223–1225. URL: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/view/788/1373/2632-1> (дата звернення: 27.06.2025).
- [14] Пахнін М. Л. Засоби масової комунікації та засоби масової інформації: співвідношення понять. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8. С. 65–71. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/926516d4-67e9-4c2a-a4d2-2e194f98645d/content> (дата звернення: 27.06.2025).
- [15] Іванов В. Ф. Порядку денного теорія. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83_%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F (дата звернення: 12.07.2025).
- [16] Beck G. Balfe K., Bestler E., Henderson J. *The Overton Window*. Threshold Editions Hardcover, 2010. 321 p.
- [17] Карпенко О. «Вікно Овертона» як маніпулятивний механізм трансформації суспільних цінностей. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв. Культурологія*. 2019. № 1. С. 51–54. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166531>.
- [18] Калиновський Ю. Ю., Кальницький Е. А. Особливості впливу інтернет-комунікації на суспільну правосвідомість. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»* : зб. наук. пр. *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* : темат. вип. Харків, 2011. № 30. С. 95–100.
- [19] Кушнар'єв С. В. Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 2. С. 24–31.
- [20] Лаже О. В. Особливості функціонування засобів масової комунікації як агента соціалізації особистості. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 61. С. 127–132. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2014/61/21.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).
- [21] Байрачна Л. К. Засоби масової комунікації як інструмент легітимації державної влади. *Інформація і право*. 2015. № 3(15). С. 27–35. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/bayrachna.pdf> (дата звернення: 21.06.2025).
- [22] Турута О. В., Устименко О. С. Особливе значення засобів масової інформації у формуванні правосвідомості та правової культури українських громадян. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 2, т. 1. С. 85–87. URL: <https://surl.li/spxsmi> (дата звернення: 24.06.2025).
- [23] Мальований О. О., Абушова Бела Сахават кизи. «Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів» як фактор геноциду в Руанді у 1994 році. *Вісник аграрної історії*. 2023. № 43–44. С. 267–273. <https://doi.org/10.31392/VAH-2023.43-44>.

References

- [1] McLuhan, H.M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill.
- [2] McLuhan, M., & Powers, B.R. (1989). *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. New York: Oxford University Press.

- [3] Innis, H.A. (1964). *Bias of Communication*. M. McLuhan. (Ed.). Toronto: University of Toronto Press.
- [4] Innis, H.A. (1950). *Empire and Communications*. London: Oxford University Press. Retrieved from <https://gutenberg.ca/ebooks/innis-empire/innis-empire-00-h.html>.
- [5] McCombs, M.E., & Shaw, D.L. (1972). The agenda setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 176-187. Retrieved from <https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/POQ-1972-McCOMBS-176-87.pdf>
- [6] Noelle-Neumann, E. (1983). The effect of media on media effects research. *Journal of Communication*, 33(3), 157-165.
- [7] Kalynovskiy, Yu.Yu. (2010). *Legal consciousness of Ukrainian society as a sociocultural phenomenon*. Ph.D. Thesis. Kharkiv.
- [8] Kalynovski, J.J., & Zhdanenko, S.B. (2009). Communicative-symbolic nature of public legal consciousness. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1, 66-72. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2611/1/Kalynovskyi_Zhdanenko_66.pdf.
- [9] Vahanova, O.V. (2002). *The role of mass communication in the process of globalization*. Ph.D. Thesis. Kyiv. Retrieved from <https://uacademic.info/download/file/0403U001906/Dissertation.doc>.
- [10] Dzioban, O.P. (2011). Mass communication in the culture of postmodern society. *Information and Law*, 3(3), 93-101.
- [11] Napyralska, O.I. (2010). *The influence of mass communication on the formation of juvenile delinquent behavior*. Ph.D. Thesis. Zaporizhzhia.
- [12] Koval, A.Sh. (2015). Psychological aspects of the influence of mass communication on citizens' consciousness: safety and harm. *Science and Education*, 11-12, 56-60. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/6191>.
- [13] Musychuk, N.I., & Slobodyanyuk, A.V. (June 21-23, 2023). Mass communication as a means of information dissemination. In *Proceedings of the LII Scientific and Technical Conference of VNTU Units* (pp. 1223-1225).
- [14] Pakhnin, M.L. (2018). Mass communication and mass media: correlation of concepts. *Legal Bulletin*, 8, 65-71. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/926516d4-67e9-4c2a-a4d2-2e194f98645d/content>.
- [15] Ivanov, V.F. (2025). Agenda-setting theory. In *Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D1%83_%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F.
- [16] Beck, G., Balfe, K., Bestler, E., & Henderson, J. (2010). *The Overton Window*. New York: Threshold Editions.
- [17] Karpenko, O. (2019). The "Overton Window" as manipulative mechanism of public values transformation. *Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts Leadership. Culturology*, 1, 51-54. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166531>.
- [18] Kalynovskiy, Yu.Yu., & Kalnytskyi, E.A. (2011). Features of the influence of internet communication on public legal consciousness. In *Bulletin of NTU "KhPI": Current Problems of Development of Ukrainian Society*, 30, 95-100.
- [19] Kushnarov, S.V. (2009). The influence of mass media on the formation of minors' legal consciousness: foreign and domestic experience. *Social Pedagogy: Theory and Practice*, 2, 24-31.

- [20] Lazhe, O.V. (2014). Features of functioning of mass communication as an agent of socialization. *Social Technologies: Current Problems of Theory and Practice*, 61, 127-132. Retrieved from <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2014/61/21.pdf>.
- [21] Bairachna, L.K. (2015). Mass communication as an instrument of legitimization of state power. *Information and Law*, 3(15), 27-35. Retrieved from <https://ippi.org.ua/sites/default/files/bayrachna.pdf>
- [22] Turuta, O.V., & Ustymenko, O.S. (2012). The special significance of mass media in the process formation of of formation ukrainian people's legal consciousness and law cultur. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 20(2(1)), 85-87.
- [23] Malovanyi, O.O., & Abushova, B.S. (2023). Free radio and television thousand hills as a factor of genocide in Rwanda in 1994. *Bulletin of Agrarian History*, 43-44, 267-273.

Олексій Дмитрович Базаєв

аспірант кафедри філософії

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна

e-mail: o.d.bazayev@nlu.edu.ua

ORCID 0009-0004-1869-815X

Oleksii D. Bazayev

Ph.D. Student of the Department of Philosophy

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: o.d.bazayev@nlu.edu.ua

ORCID 0009-0004-1869-815X

Рекомендоване цитування: Базаєв О. Д. Особливості впливу засобів масової комунікації на правосвідомість сучасної людини. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 170. С. 321–337. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.170.341294>.

Suggested Citation: Bazayev, O.D. (2025). Mass Communication Tools Influence on Legal Consciousness in Modern Individuals: Key Features. *Problems of Legality*, 170, 321-337. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.170.341294>.

Статтю подано / Submitted: 01.07.2025

Доопрацьовано / Revised: 03.08.2025

Схвалено до друку / Accepted: 29.09.2025

Опубліковано / Published: 30.09.2025